

”... dessa olika egon”

– *Kön och reflexivitet i Anna Birgitta Rooths L.O.-studie*

BIRGITTA MEURLING är fil.dr och forskarassistent i etnologi vid inst. för kulturentropologi och etnologi, Uppsala universitet. Hon disputerade 1996 på avhandlingen *Sarons liljor? En etnologisk studie av prästfruars könskonstituering. Hon har tillsammans med Britta Lundgren och Inger Lövkrona redigerat Familj och kön. Etnologiska perspektiv (1999), och med Gösta Arvastson och Per Peterson Etnologin inför 2000-talet (2000). För närvarande leder hon tillsammans med Inga-Lill Aronsson ett projekt, vars syfte är att öka rekryteringen av kvinnor till postdoc- och lektorsbefattningar inom Historisk-filosofiska fakulteten vid Uppsala universitet.*

”där kvinnorna befinner sig finns inte prestige och status. Även om kvinnor fullgör sitt arbete enligt konstens alla regler förblir detta relativt obemärkt och ringa erkänt”, konstaterar Britta Lundgren i sin studie *”Kön och genealogi i etnologisk ämneshistoria”* (Lundgren 1996:49). Hon sällar sig därmed till raden av forskare som under senare år studerat kvinnors undanskymda roll inom vetenskapen. En av de kvinnor som omnämns i Lundgrens artikel är Anna Birgitta Rooth (1919–2000), en av Carl Wilhelm von Sydows lärjungar, som så småningom kom att etablera sig som en internationellt erkänd folklorist. Under åren 1973–1985 var hon professor vid Etnologiska institutionen vid Uppsala universitet.¹ Sitt internationella renommé till trots nämns hennes namn dock sällan bland hennes svenska ämneskollegor idag. Vad den relativa glömskan² inom svensk etnologi beror på är naturligtvis svårt att avgöra, men för att anknyta till det inledande citatet kan man inte utesluta att könsaspekten utgör en bidragande orsak.

I det följande har jag valt att diskutera hur Anna Birgitta Rooth förhåller sig till vad vi idag kallar reflexivitet i boken *L.O. En analys av en småbrukarhustrus trosvärld* (1981).³ Hur ser Rooth på sin roll som forskare? Blir kön synligt i texten? I så fall hur? En intressant fråga i förlängningen av dessa är hur efterföljande forskargenerationer ser på sina företrädares arbete. Denna artikel handlar främst om reflexivitet, fältarbete och kön, inte primärt om resultaten av Rooths studie.⁴

EN SMÅBRUKARHUSTRUS LIV OCH TROSVÄRLD

På baksidan av L.O.-boken kan man läsa att småbrukarhustrun L.O., som Rooth väljer att kalla henne, har berätt-

tat om en folklig mystik i form av upplevelser och drömmar. Dessa memorat har vid olika tillfällen upptecknats och bandats av två olika intervjuare, vilket kan betraktas som en ny källkritisk metod "viktig för denna typ av material och för att förstå samspelet och interaktionen mellan intervjuare och sagesman".⁵

I sin egenskap av folklorist var Rooth intresserad av genreanalys och i L.O.-studien är det framförallt personliga upplevelser i memoratets form, som intresserar henne (jfr Rooth 1979). Hon redogör bland annat för von Sydows användning av begreppet och förklarar hur hon själv avser att använda det, nämligen som en "term för en genre, som betecknar något självupplevt som berättas" (Rooth 1981:7, 4–8). Rooth skriver att memoratet skiljer sig från andra genrer genom att vara individualistiskt till sin karaktär. Till skillnad från sägnen eller sagan är upplevelsejaget och berättarjaget därför identiska, vilket innebär att berättaren själv ger memoratet dess verbala utformning, eftersom det inte finns några färdiga mallar att falla tillbaka på. Medan en sägentyp kan nagelfaras genom att motivets utbredning granskas, geografiskt fastställs och analyseras, kan memoratets källvärde, enligt Rooth, endast prövas genom upprepade uppteckningar eller intervjuer (ibid.:47f). Det är denna metod hon exemplifierar och utvärderar i studien av småbrukarhustrun L.O.:s berättarreperatoar.

DEN INDIVIDUELLA BIOGRAFIN

Redan i L.O.-bokens innehållsförteckning blir man varse att informantens biografiska data spelar en viss roll för analysen, men att hennes levnadshistoria knappast utgör något självändamål. Ändå har

den givits en mer framskjuten placering och större tyngd än i många andra etnologiska studier av äldre datum.⁶ I första kapitlet ges en inledning samt presenteras problem och forskningsprocess. I kapitel 2 ges en historik och diskuteras metodik. I det tredje kapitlet presenteras L.O.:s memorat vid olika tillfällen, men först i kapitel 4 får läsaren ta del av uppgifter om L.O.:s liv. I kapitlen 5 och 6 kan man läsa om upplevelser av trolldom och magi samt om tron, medan det sjunde kapitlet avhandlar känslan, kapitel 8 stilistik och stilmedel och kapitel 9 rum och tid. Det tionde kapitlet består av ett appendix om trospanoramat i socknen och grannsocknen.

Om jag själv skulle göra en motsvarande studie idag, skulle L.O.:s levnadshistoria förmodligen få utgöra en ramberättelse för hela boken och den fond mot vilken mina frågeställningar diskuterades. Hennes liv skulle presenteras som ett kvinnohistoriskt intressant levnadsöde och inte enbart av intresse i förhållande till frågor om upplevelser, drömmar och berättarreperatoar. Den ambitionen kan man ana även hos Rooth, även om den inte accentueras i så hög utsträckning, som man kanske förväntar sig av en etnologisk studie idag. Vidare skulle jag, om jag ville skydda min informants och hennes anhörigas anonymitet, vilket jag antar att Rooth haft för avsikt, givit henne och hennes familjemedlemmar fiktiva namn och inte valt att kalla dem vid initialer, vilket idag framstår som ett relativt opersonligt sätt att omnämna sina informanter.⁷

Det ovan sagda antyder att Anna Birgitta Rooth och jag själv kan sägas utgöra exponenter för olika etnologiska forskargenerationer präglade av delvis olika forskningsideal och perspektiv. Till skillnad från Rooth kommer jag därför att in-

leda min diskussion av studien med att presentera huvudpersonen, L.O., och hennes liv i stora drag.

ETT KVINNOLIV I FATTIGSVERIGE

Småbrukarhustrun L.O.:s liv präglades av hårt arbete, knappa levnadsvillkor och flera personliga motgångar. Dessa villkor delade hon med många människor i det sena 1800-talets och det begynnande 1900-talets Sverige och hennes liv uppvisar många likheter med de hårda och strävsamma kvinnoliv som skildras i bland annat Moa Martinsons romaner.

L.O. föddes den 30 december 1881 i en socken i Sydsverige.⁸ Hon hade fyra syskon och erhöll 1893 sin första plats för att förtjäna sitt uppehälle. År 1900 flyttade hon till Danmark för en kortare period, men återvände hem igen i februari 1901 efter att fadern i september föregående år begått självmord. Den 29 december 1901 gifte hon sig med muraren Anton Olsson, vilket hon i efterhand beskriver som sitt livs olycka. Hennes curriculum vitae visar att hon var ”tvungen” att gifta sig, vilket kan ha bidragit till att äktenskapet inte fick någon lycklig start. Uppenbarligen var hon höggravid vid giftermålet i slutet av december och den 19 februari 1902 föddes dottern Helga.

Under en period av nästan tjugo år födde L.O. sex barn (födda mellan åren 1902 och 1920). När det andra barnet, sonen Algot, var ett drygt halvår gammalt åkte fadern till USA och blev borta i sex år (fyra år, enligt L.O., men Rooth påpekar att han i kyrkböckerna står införd som återinflyttad först efter sex år). Under dessa år skickade han, enligt hustrun, aldrig hem några pengar till familjen och hon levde under denna period tillsammans

med sin mor och mormor, som passade barnen, medan hon själv arbetade på ett mejeri. L.O. har inte mycket vackert att säga om sin man:

Men han tog till Amerika den första tiden. Han var ju borta i fyra år. Men tänk om han hade blivit borta, så lycklig man hade vatt (om han) aldrig kommit igen. Ja. Han skicka aldrig – han skickade aldrig ett öre. Jag hörde aldrig ifrån han. Nä. Och då var både Helga och Algot, de var små. / . . . / Och då var mor hemma hos mig. Annars kunde jag ju inte gått och arbetat . . . för glyttarna, va. (1970:67; cit. i Rooth 1981:60.)

Efter makens återkomst från USA flyttade familjen ett flertal gånger och begåvades med ytterligare fyra barn: tre söner (födda 1911, 1913 och 1920) och en dotter (född 1915).

OMSORGSARBETE, MOTGÅNGAR OCH DÖD

L.O.:s liv var fyllt av tunga sysslor, inte minst omsorgsarbete. Vården av barn och så småningom barnbarn upptog en stor del av hennes tid. Döttrarnas och sonens utomäktenskapliga barn fogade ytterligare plikter till hennes redan många och tunga arbetsuppgifter. Rooth beskriver det på följande sätt: ”Eftersom det var döttrarnas barn u ä, var det naturligt att de skulle uppfostras hos mormodern. Senare fick jag genom kyrkböckerna veta att en av sönerna hade en pojke u ä, som bodde hos L.O. från 1930 till 1936, då han flyttade till föräldrarna.” (Rooth 1981:51.)⁹ Det äldsta barnbarnet var för övrigt endast ett år yngre än L.O.:s yngsta barn, vilket visar hur ett kvinnoliv under decennier kunde vara fyllt av småbarnsplikter och -vård under första hälften av 1900-talet. L.O.:s liv är inte unikt härvidlag.

L.O. drabbades under sin levnad av flera tragedier men berättade, enligt Rooth, aldrig själv om dem utan antydde dem blott: "Jag hade det ju så tråkigt alltid. Jag har varit med om så många olyckor och stora sorger" (Rooth 1981:60). Rooth har dock på olika sätt (genom att intervjua L.O:s barn och grannar samt studera kyrkböckerna) rekonstruerat vad som skedde i stora drag.

I synnerhet 1930-talet blev på flera sätt ett tungt årtionde för L.O. År 1933 omkom hennes äldsta dotterson i en tågolycka, endast tolv år gammal och 1935 dog hennes mor. År 1939 fick hon, efter trettioåttå års äktenskap, skilsmässa från maken genom utslag av tingsrätten, vilket var relativt ovanligt vid den tiden. L.O. beskriver det inträffade på följande sätt: "Sedan jag gifte mig har livet bara varit ett enda helvete. Min man fördärvade allt – så vi var tvungna att skiljas" (LUF 17002:1, Rooth 1981:59ff). Det sägs inte rent ut, men Rooth låter genom L.O:s ene son antyda att Anton Olsson var vad man kan kalla en festprisse: "Han festade ju så mycket", säger sonen (Rooth 1981:60). I januari 1964 drabbades L.O. av ytterligare en tragedi, då en dotterson, som stod henne nära, omkom i en bilolycka. Själv dog L.O. den 7 juli 1971 nära nittio år gammal.

ATT BETRAKTA SITT BETRAKTANDE – REFLEXIVITET OCH KÄLLKRITIK

Under 1980- och 1990-talen blev diskussionen om reflexivitet och forskarroll framträdande inom svensk etnologi, bland annat genom Billy Ehns och Barbro Kleins skrift *Från erfarenhet till text* (1994). Inspirationen hämtades i stor utsträckning från amerikanska antropolo-

ger och namn som Clifford, Marcus och Fischer (Clifford & Marcus 1986, Marcus & Fischer 1986) var under en period på allas läppar. Ett flertal forskare ägnade sig också åt att granska äldre kollegors (förmenta brist på) reflexivitet i sina studier (Ehn & Klein 1989, Torgovnick 1990, Vallström 1994). Härigenom framstod medvetenheten om den egna forskarrollen som en ny upptäckt,¹⁰ något som tidigare generationer av forskare varit tämligen omedvetna om eller åtminstone förpassat till forskargarderobens mer privata skrymslen.¹¹ Naturligtvis var det inte så enkelt och en genomgång av äldre forskning visar att även tidigare forskargenerationer varit medvetna om sin roll som forskare, men att de har klätt denna medvetenhet i delvis andra termer än sina sentida kollegor (Isaksson 2001). Reflexiviteten tycks med andra ord – och inte helt överraskande – vara tidstypisk.

ETT MÖTE MELLAN SKILDA VÄRLDAR

Många antropologer och etnologer har i självkritisk anda diskuterat forskarens möte med den Andre (eller de Andra). Oavsett om det gällt invånarna i en by på afrikanska landsbygden eller svenska bönder tycks mötena framstå som problematiska i och med att en akademisk värld möter en folklig, som den sedan uttolkar och kanske misstolkar i en akademisk text. "Texten motsvarar kulturmötet mellan akademiker och allmoge, ett möte mellan två skilda världsuppfattningar, mellan skilda språk och tankemönster", skriver Mikael Vallström (1994:151) i sin studie av några av Åke Campbells centrala verk. Kan detsamma sägas gälla mötet mellan docenten (sedermera professorn) Anna Birgitta Rooth och den fränskilda

*Anna Birgitta Rooth vid tiden för L.O.-studien, här med pärlbroderade mockasiner från Alaska.
Foto: Hagblom, Lund 1972. Källa: Folklivsarkivet i Lund 1913–1988, 1988.*

småbrukarhustrun och sexbarnsmamman L.O.?

Ja, sannolikt måste det betraktas som ett kulturmöte där nära nog väsensskilda kvinnoliv möttes. Förutom att småbrukarhustrun var nästan fyrtio år äldre än do-

centen, var deras sociala och ekonomiska bakgrund olikartad. Rooths borgerligt akademiska levnadsomständigheter måste ha stått i bjärt kontrast till L.O.:s förmodligen relativt knappa levnadsförhållanden. Detta möte mellan olika världar beskrivs

inte alls, för forskaren är L.O., även om hon beskrivs med sympati, rätt och slätt en informant, vars repertoar skall samlas in och analyseras. I detta avseende lyser reflexiviteten med sin frånvaro, åtminstone i mer artikulerad form i den publicerade forskningsrapporten. Ändå kan man vid en genomläsning av L.O.-boken konstatera att Rooth är medveten om forskarens och informantens olika roller och de problem som kan förknippas med att göra sig till professionell uttolkare för andra människors världsbild.

DESSA MISSTAGENS STIG

I L.O.-studien diskuterar Anna Birgitta Rooth inledningsvis hur forskningsideal och intressen har förändrats under den tid hon varit verksam bland annat genom att ge exempel från den egna forskningen.¹² Under 1930- och 1940-talen var man, skriver hon, mer intresserad av realia inom föremålsforskningen och typer och motiv inom folkdiktningen. Produkten, inte processen, stod i centrum för forskarnas intressen. Inte heller var "upplevelsen" ännu av intresse för etnologer och folklorister (Rooth 1981:8).

Rooth visar intresse för vad hon kallar berättarjag, upptecknarjag och upplevelsejag och beklagar att informanten i tidigare uppteckningar tenderade att objektifieras:

För att gå vidare på dessa misstagens stig – det var inte nog med att man gjorde ett urval – man överförde också det berättade till skriftspråk som nedan skall visas. I några av de fåtaliga memoraten från mina tidigaste uppteckningar kan konstateras att berättarjaget undanträngdes av upptecknarjaget. Det betydde ur källkritisk synpunkt att *upptecknaren* använde sitt ego medan informanten som intervjuades blev objekt. Detta spåras i materialet på det sättet att informanten som berättar betecknas med 3:e person

– han eller hon med objektsformer – när det rätteligen vore berättarjaget – ej upptecknarjaget som skulle sättas i förgrunden. (Rooth 1981:9.)

Objektifieringen av informanten har även varit föremål för diskussion under senare års reflexivtetsdebatt, där man diskuterat med vilken rätt forskaren förvandlar sina sagesmän till källmaterial och gör dem "stumma". Lösningen på detta dilemma har varit att förespråka en s.k. reciprok eller polyfon etnografi, något som även Rooth gör, fast på ett något annorlunda sätt och av andra skäl. Till skillnad från i många äldre etnologiska studier (t.ex. Åke Campbells, se Vallström 1994:150) får L.O. verkligen komma till tals, men på forskarens villkor. (En vetenskaplig studie, som inte i någon mån görs på forskarens villkor är svår att föreställa sig, även om man har en polyfon etnografisk arbetsmetod som ledstjärna.) Dock är det inte vad som helst som är av intresse utan hennes upplevelser av övernaturligt slag samt vissa drömmar, som relateras till L.O.:s levnadshistoria. Denna är dock inte intressant i sig, utan endast i den mån personliga erfarenheter kan tänkas ha påverkat drömmar och upplevelser av övernaturlig karaktär, vilket är ytterligare en frågeställning som Rooth avser att besvara i sin studie. (Se t.ex. kapitel 3.2.)

Även om L.O. framställs på ett mer personligt sätt än sagesmännen i många andra etnologiska studier vid denna tid, är det ändå uppenbart att det är i egenskap av traditionsbärare som hon intresserar forskaren. L.O.:s önskan att Rooth skall skaffa henne så kallad flygrönn från apoteket kommenteras på följande sätt:

Intressant i sammanhanget är, att L.O. 1968 ville ha ett botemedel mot förgöring och att det var förgörelse hon uppfattade vara orsaken till den situation [sonen] N. var kommen i.

Det visar även att L.O. tror på samma bote-

medel 1968 som hon fått lära sig av moderns generation under sin barndom. Det betyder att hon var en traditionsbärare av ett mycket gammalt, välkänt ”folkmedicinskt” botemedel mot förmodad förgöring. (Rooth 1981:56f.)

Här kan man ana en motsättning mellan den skola Rooth uppfostrats i, att se sagesmännen som representanter för en grupp, och ett synsätt som placerar individen i centrum, vilket ändå är vad Rooth gör i sin studie. Det märkliga kan tyckas vara att hon ändå fäster större vikt vid L.O. som traditionsbärare än som skapare av en egen repertoar i spänningen mellan tradition och förnyelse.

Förutom problemet med vad Rooth kallar ”dessa olika egon” – berättarjag, upplevelsejag och upptecknarjag – går hon vidare i sin kritik och kommenterar problemet med den personliga upplevelsen. I tidigare forskning kom denna i skymundan, eftersom man då (på 1930- och 1940-talen) mer intresserade sig för det typiska och traditionella. Det var främst som representant för, eller möjligen avvikare från, gruppen som individen var intressant, inte i sig själv (Rooth 1981:11f.).

ETT AUKTORITETSSKAPANDE SKRIVSÄTT

Under 1980- och 1990-talet diskuterades hur forskaren på olika sätt skapar auktoritet i sina texter, en diskussion som Anna Birgitta Rooth tangerar genom att diskutera hur uppteckningar formuleras rent språkligt. Hon menar att det kan vara av intresse från såväl källkritisk som forskningshistorisk synpunkt hur uppteckningar gjordes under tidigare decennier, det vill säga hur den individuella erfarenheten förvandlades till arkivtekniskt och akademiskt godtagbar text.

I fråga om dagboksanteckningarna¹³ är den indirekta anföringen och skrivspråket i viss mån berättigade. I uppteckningarna däremot är både den indirekta anföringen och omskrivningen till skriftspråk idag en högst beklaglig metod som man emellertid på den tiden [1930- och 40-talen] uppfattade som riktig. (Rooth 1981:14.)

Rooth ger utifrån egna uppteckningar konkreta exempel på hur man borde ha formulerat dessa vid nedskrivningstillfället. Direkt anföring och första person singularis vore att föredra i stället för indirekt anföring och formuleringar i tredje person, menar hon, liksom pluskvamperfektum på vissa ställen borde ersättas med perfektum (Rooth 1981:12). Även rubriksättningen signalerade vad som ansågs vara det centrala vid arkiveringen av en uppteckning, hur det muntliga berättandet skulle skrivas och läsas. Det var nämligen sakinnehållet som befanns vara intressant, inte sagesmännens sätt att språkligt gestalta sin upplevelse (ibid.:15f.).

Det syns emellertid på mina uppteckningar från denna tid att en skrivstil och ej ett talspråk eftersträvades. Hade det tagits på band den gången, skulle man ha kunnat kontrollera upptecknarens ev ändringar från talspråk till skrivspråk. (Rooth 1981:17.)

Rooth antyder här att skriftspråket hade högre status i akademiska sammanhang, men också att forskarna saknade intresse för informanternas sätt att formulera sina erfarenheter. Tanken på polyfona texter var ännu inte formulerad i 1940-talets akademiska värld. Den språkliga stilen i L.O.-studien är för övrigt nykter och saklig, långt ifrån det mycket personliga skrivsätt som finns i många etnologiska studier idag, men författaren väjer inte för att när så krävs skriva i jag-form, vilket man tidigare försökte undvika. Rooth vetenskapliggör inte heller L.O.:s språkbruk på det sätt som annars var vanligt, i stället är studiet av informantens sätt att uttrycka sig en av arbetets poänger. (Jfr Vallström 1994:149ff.)

Rooth tar vidare upp diskussionen om

redigering av uppteckningar och bandutskrifter. En oredigerad text kan, enligt Rooth, te sig chockerande för den oinvigde och förklarar varför en viss nedskärning måste ske vid en publicering av texten, annars blir den mycket tungläst. I andra sammanhang – och för forskaren – kan en så exakt bandutskrift som möjligt vara nödvändig "t.ex. när det gäller emotioner, värderingar, sätt att resonera, personliga stilmedel, syntaxbrott etc." (Rooth 1981:27).

ATT SYNAS ELLER INTE SYNAS – FORSKAREN OCH PRIVATPERSONEN

Till skillnad från många andra etnologiska texter av äldre datum är inte forskaren helt osynlig i L.O.-studien. Forskaren Anna Birgitta Rooth framskymtar emellanåt, privatpersonen mera sällan. Hon nämner dock i förbigående att hennes dotter, Helena Rooth, utfört några av intervjuerna och uppteckningarna/utskrifterna, vilket förankrar henne i en privat kontext (se t.ex. Rooth 1981:31).

Rooth diskuterar fältarbete, uppteckningsförfarande och tillvägagångssätt, vilket ju för övrigt är en av poängerna med studien. Hon förekommer även som intervjuare, som ställer frågor och gör inpass, i vissa av utskrifterna. Ibland kommenterar hon till och med några av sina frågor. I den första noten till kapitel 3 anges till exempel att frågetekniken avser att inte leda sagesmannen i någon bestämd riktning, det vill säga att så kallade ledande frågor undviks (Rooth 1981:157). Sådana frågor betraktades nämligen som stötestenar i källkritiskt avseende. Informanten skulle helst avge sin information i så ren och oförvanskad form som möjligt – opåverkad av forskaren – för att exemplifiera den

(som man föreställde sig) genuina folk-kulturen (jfr Vallström 1994). Som Rooth formulerar det: "Informanten måste själv ha möjlighet att välja svar och själv tvingas tänka efter hur det var" (Rooth 1981:56).

Kulturella skillnader (ofta statusskillnader) mellan forskaren och informanten brukar framskymta i äldre etnologiska studier (Vallström 1994:151), vilket även gäller L.O.-studien, dock på ett sätt som inte enbart är till gagn för forskaren. Läsaren får tidigt klart för sig att småbrukarhustrun L.O. möter en kvalificerad forskare från "en annan värld" – en annan bild vore för övrigt knappast möjlig att ge. Rooth intar emellertid inte någon påtagligt distanserad attityd utan talar många gånger med inlevelse och medkänsla om sin informants hårda och slitsamma liv. En viss distans skapas dock av att Rooth genomgående kallar informanten L.O., i stället för att ge henne ett fiktivt namn.

De kulturella skillnaderna framkommer också när en av de personer som skrivit ut Rooths L.O.-intervjuer nämns, nämligen f.d. fabriksarbeterskan Irma Lilja (sedermera AMS-anställd vid arkivet i Lund). Rooth noterar att Lilja inte har samma formella kompetens som övriga arkivtjänstemän, vilket också märks på hennes utskrifter (se t.ex. Rooth 1981:23). Det senare är dock inte enbart av ondo utan kan i vissa sammanhang vara en tillgång.

Det mesta uppfattas korrekt av Lilja och hennes utskrifter framstår ofta som mer klagande än den professionella arkivtjänstemannens, eftersom de är mer översiktliga och därmed mer läsvänliga. Rooth tillåter också Lilja att framföra en implicit kritik av forskarens frågeteknik, genom att citera en utskrift, där Lilja inom parentes anger att forskaren ställt en ledande fråga (ibid.:25, spalt 1).

MEDVETENHET – TILL VAD NYTTA?

Medvetenheten om hur insamlingssituationen påverkar våra informanter och därigenom det material som samlas in delade Anna Birgitta Rooth och många av hennes samtida med den senare *writing culture*-skolans företrädare. När Rooth i L.O.-boken förespråkar upprepade besök och upptecknande eller bandupptagningar hos sagesmännen är dock bakgrunden en annan än hos de postmodernt influerade antropologer som reflexivitetsdebatten brukar förknippas med. Medan de senare understryker att det inte finns en enda vedertagen sanning, som kan monopoliseras av vetenskapssamhället, utan många parallella, framhåller Rooth ”sin” metod som ett led i en strikt källkritisk granskning av materialet. Hon påpekar dock – föregripande den postmoderna antropologin – att det är omöjligt att framhålla en form som den enda rätta och riktiga.

Att – förutom upptecknarens mer eller mindre lyckade insats vid intervjutillfället – informanten själv kan komma ihåg mer eller mindre, är av källkritisk betydelse. Endast om vi har tillfälle att uppteckna (för hand eller med band [sic!]) ett och samma material flera gånger får vi möjlighet att studera hur en informant kan erinra sig och berätta mer vid en tidpunkt än vid en annan. Följaktligen har vi dels att beakta intervjuarens och utskrivarens likheter och olikheter dels sagesmannens utsagor vid olika tillfällen.

Detta är av betydelse att ihågkomma vid all vidare källkritik där endast *en* utsaga finns – det gäller samtliga humanistiska ämnen som använder informanter och utsagor, inte bara inom etnologi och folklöre utan även inom t.ex. historia, litteraturvetenskap och filologi. Ett enda uttalande övertolkas ofta inom dessa discipliner därför att alternativa utsagor av samma sagesman saknas. (Rooth 1981:30.)

Rooth skriver: ”Det finns ingen möjlighet att fastställa om en berättare haft de upp-

levelser/memorat som han/hon talar om annat än genom att göra inspelningar vid olika tillfällen och se i vad mån memoraten överensstämmer i fråga om sakinnehållet” (Rooth 1981:31). För att exemplifiera det visar hon hur en och samma upplevelse, som L.O. berättar om vid upprepade tillfällen, visserligen kan se olika ut i skrift beroende på vem som upptecknat eller gjort utskriften, men ändå ha samma sakinnehåll.

Detta faktum stärker, enligt Rooths synsätt, källans tillförlitlighet: L.O. hade en sen höstkväll, när hon gick över kyrkogården, faktiskt upplevt att en gestalt stod och stirrade in mot kyrkan, en gestalt som utifrån hennes referensramar skulle kunna tolkas som en gast. Den egna upplevelsen associerades med andra ord med sägnerna och folktroföreställningarna om gästen (ibid.:32–35, 46).

Medvetenheten är i L.O.-studien således ett led i ett källkritiskt förfaringssätt och därmed också ett led i konsten att genrebestämma informantens utsagor. Men den språkliga utformningen är inte bara central ur en källkritisk synvinkel utan också av andra skäl:

Hur man resonerar sig fram till en förklaring eller orsak. L.O.:s språkliga utformning i hennes kommentarer till det inträffade blir avgörande för förståelsen och tolkningen av de emotioner, de resonemang och den tro hon ger uttryck för. Dessa hennes kommentarer blir därför föremål för en analys längre fram för att visa L.O.:s sätt att uttrycka sig, känna och resonera vid olika tillfällen. (Rooth 1981:48.)

Detta citat är belysande och visar att den källkritiska prövningen, enligt Rooth, inte är det enda skälet till att informantens utsagor bör studeras i sin språkliga utformning. En berättelses språkliga utformning kan avslöja hur informanten förhåller sig till olika företeelser. Orden

som används och sättet att tala säger något utöver det konkreta innehåll som förmedlas.

VILKEN ROLL SPELAR KÖN?

FORSKARROLL OCH FÄLTARBETEN

För att anknyta till inledningen skall här frågan om kön och text i L.O.-studien diskuteras. Finns det överhuvudtaget några intressanta och relevanta könsaspekter att ta fasta på? Frågan kan besvaras såväl jakande som nekande. Betraktad genom dagens könsteoretiska lins kan man konstatera att texten inte är könsmedveten. Kön problematiseras varken när det gäller L.O.:s liv eller fältarbetsprocessen. Detta är å ena sidan vad man kan förvänta sig av flertalet etnologisk-folkloristiska studier från tidigt 1980-tal. Diskussionen om kön och genus hade då ännu inte slagit igenom inom svensk etnologi. Å andra sidan är könsaspekten närvarande på ett mer subtilt sätt när det gäller såväl fältarbetet som den tryckta texten.

Vad fältarbetsproblematiken beträffar kan man här anknyta till Agneta Liljas (1998) diskussion om hur kvinnor och män i olika sammanhang beskrivit sina fältarbeten. Medan Ella Odstedt, kvinnan i Liljas studie, inte enbart målade upp en positiv bild av sina perioder i fält utan även beskrev dess mindre angenäma aspekter såsom kyla, smuts och ohyra, tenderade hennes manliga kollegor att beskriva sina färder på den svenska landsbygden som hjältebragder. Där männen intog en distanserad attityd till sina informanter, visade Odstedt ett större personligt intresse för sina sagesmän och detsamma kan sägas gälla Anna Birgitta Rooth. Hon beskriver visserligen inte fältarbetet som sådant särskilt utförligt, men talar med in-

levelse och medkänsla om L.O.:s liv. Kanske handlar det på samma sätt som för Odstedt om ett slags empatisk och vardagsnära förmåga att sätta sig in i andra människors livssituation. (Jfr Meurling 1998.)

I ett sammanhang diskuterar Rooth emellertid könsaspekten explicit, nämligen när hon försöker tidsfästa L.O.:s upplevelser och drömmar. Hon frågar sig vid vilka tillfällen de inträffade: "Vid menarche, menopaus eller vid andra tillfällen? Var det andra faktorer än de biokulturella som t.ex. genetisk disposition eller tragiska och uppslitande händelser som utlöst sagesmannens upplevelser och drömmar", kan man läsa på bokens baksida. Här artikuleras hypotesen att det genetiska arvet, uppslitande livserfarenheter samt menarche eller menopaus skulle öka L.O.:s benägenhet för övernaturliga upplevelser eller drömmar. Bortsett från erfarenhetsaspekten, ger de övriga uttryck för psyko-biologistiska tankegångar. Genom att jämföra tidpunkterna för L.O.:s drömmar och upplevelser med hennes biologiska ålder försöker Rooth utröna om så är fallet.

Hon undersöker också den närmaste släktens eventuella disposition för övernaturliga upplevelser och/eller psykisk instabilitet. Resultatet är dock att den kvinnliga biologiska cykeln inte tycks ha haft någon betydelse i detta fall, lika lite som det genetiska arvet (Rooth 1981:67).

Intressant för oss etnologer idag är inte enbart svaren på de av Rooth formulerade frågorna, utan också det faktum att de ställdes. Från könsperspektiv är naturligtvis frågan om kvinnors biologiska cykel och dess eventuella inverkan på drömmar och övernaturliga upplevelser den mest intresseväckande. Att söka svaret på sådana frågor tyder på att diskussioner om

det biologiska arvet och dess betydelse för människors upplevelser, var aktuella vid den tid och i de miljöer där Rooth var verksam.

En annan fråga som ställdes inledningsvis gäller Anna Birgitta Rooths syn på forskarrollen. Naturligtvis är det omöjligt att uttala sig om detta mer generellt, men några synpunkter kan ändå formuleras utifrån boken om L.O. Rooth var givetvis präglad av sin tids forskar- och forskningsideal i fråga om val av material och forskningsproblem. Även hennes skrivsätt är färgat av denna tids syn på hur en vetenskaplig text borde se ut. Värt att framhålla är dock att hon i L.O.-studien gör en kritisk granskning av tidigare forskningsideal och att hon i detta sammanhang citerar och kritiserar uppteckningar hon själv gjort som ung forskare. Hon låter även Irma Liljas kritik (se avsnittet ”Att synas eller inte synas”) framskymta. Därigenom framhåller hon således inte sig själv som den perfekta forskaren, vilket pekar på en självinsikt som andra forskare säkert också hade men inte alltid formulerade explicit.

ÅT VETENSKAPEN DESS FRIHET?

”Der Zeit ihre Kunst, der Kunst ihre Freiheit” kan man läsa på secessionisternas hus med dess gyllene bladkupol i Wien.¹⁴ Lätt parafraserat skulle man kunna säga att detsamma gäller, eller borde gälla, vetenskapen: ”Der Zeit ihre Wissenschaft, der Wissenschaft ihre Freiheit” – åt varje tid dess vetenskap, åt vetenskapen dess frihet! Detta är emellertid en sanning med modifikation, något som skall diskuteras i denna artikels avslutande del.

EN EFTERTÄNKSAMHETENS ETNOLOGI...

Hur ser dagens etnologer och folklorister på sina företrädares forskning? Denna stora fråga kan naturligtvis inte besvaras uttömmande i detta sammanhang, men några reflexioner skall göras. Det är till synes lätt att kritisera tidigare forskargenerationer, deras forskningsideal och praktik.¹⁵ Naturligtvis är också kritik och ämnesmässig självprövning viktig, men vi bör utföra den med eftertanke vägledda av insikten att även vår forskning är barn av sin tid.

Att betrakta äldre forskares verk som kulturprodukter – i lika hög grad som våra egna är det – är rimligt, men att se dem som ”kvarlevor” är däremot betänkligt. Den som kritiserar äldre forskning för att vara föga analytiskt djuplodande, men fylld av empiriska belägg och historiska exposéer glömmer lätt att vi själva en dag kan komma att kritiseras för det motsatta: ett teoretiserande för dess egen skull, bristande historiskt djup och klen empiri. (Jfr Vallström 1994:138f.)

När vi kritiserar tidigare forskning för vad vi anser vara olika slags brister, hänger vi oss lätt åt ett slags evolutionistiskt tänkande om än omedvetet. Vi tenderar att själva framstå som mer förträffliga och insiktsfulla än våra föregångare. I detta sammanhang är det viktigt att erinra om att varje tid tycks få ”sin” forskning – der Zeit ihre Wissenschaft – eller annorlunda uttryckt: varje epok producerar den forskning som efterfrågas. Att forskningen skulle styras av principen om tillgång och efterfrågan, kan naturligtvis uppfattas som stötande i all synnerhet som den forskningsmässiga trendkänsligheten inte skall förväxlas med kvalitetskänsla. Ett enkelt tankeexperiment låter oss ana att writing

culture-skolans landvinningar förmodligen inte skulle ha slagit igenom på bred front inom svensk etnologi på 1930-talet, lika lite som trettioårsforskningen skulle göra det inom postmodern antropologi/etnologi idag (annat än som objekt för kritiska studier i reflexiv anda). För att uttrycka det hela aningen klichéartat, så måste tiden vara mogen för att ett visst forskningsideal skall slå igenom. I den bemärkelsen skapar därför varje tid sin egen forskning, dock utan att forskningens – eller forskarens – frihet för den skull är villkorlös (jfr Vallström 1994:165). Den postmoderna antropologins strävan efter en polyfon etnografi är lovvärd i sig, men inte helt oegennyttig.

Den handlar även om en investering i en akademisk, ofta manlig karriär, där uppnådda pinnhål på karriärstegen betyder väl så mycket som informanternas möjligheter att göra sig hörda i den vetenskapliga texten (Gordon 1988, Mascia-Lees m.fl. 1989).¹⁶

Efter att ha uppehållit mig vid olikheter mellan forskargenerationer och dessas respektive forskningsideal, vill jag avslutningsvis framhålla att skillnaderna mellan "oss" (dagens forskare) och "dem" (gårdagens forskare) inte bör överdrivas, vilket jag velat visa med denna artikel. Våra resultat är inte alltid så nya eller banbrytande som vi ibland förleds att tro, även äldre forskargenerationer har mycket att bibringa oss – en viss ödmjukhet från vår sida torde vara önskvärd. Det finns således broar mellan det tidiga 1900-talets forskning och vår egen tids. Därför kan såväl äldre forskares (här exemplifierade av Anna Birgitta Rooth)¹⁷ som writing culture-skolans diskussioner och resultat vara värdefulla för efterföljande generationer. En sådan insikt bör ligga inom reflexivitetens ramar.

NOTER

- ¹ För ytterligare bibliografiska upplysningar om Anna Birgitta Rooth, se Andrä 2001, Klein 2001 samt Lövkrona 2001.
- ² Jag väljer att kalla glömskan relativ, eftersom Anna Birgitta Rooth genom den position hon erhöll som professor vid ett av landets anrika universitet, ingalunda har fallit i glömska på samma sätt som många andra kvinnliga akademiker (jfr Lundgren 1996). Hon utgör tveklöst en del av den officiella ämneshistorien, men i vissa sammanhang kan hon måhända betraktas som relativt underordnad sina manliga professorskollegor (jfr Haavind 1982).
- ³ I förbigående kan noteras att Rooths L.O.-studie publicerades 1981, dvs. endast fem år före Clifford & Marcus ofta återopade *Writing Culture* (1986). I det följande har särskilt Mikael Vallströms (1994) studie av Åke Campbells skrifter fungerat som jämförelsematerial för min läsning av Rooths L.O.-studie.
- ⁴ Jag vill tacka Inger Lövkrona, Lena Martinsson och Per Peterson för synpunkter och kommentarer på föreliggande artikel.
- ⁵ L.O.:s berättarrepertoar dokumenterades under slutet av 1960-talet av Anna Birgitta Rooth och hennes dotter Helena Rooth.
- ⁶ Nu är inte L.O.-boken i och för sig så ålderstigen, men en del tankegångar i den kan ändå hänföras till äldre tiders forskningsideal och praktik.
- ⁷ Frågor om anonymisering av informanten och hennes närmaste diskuteras dock inte av Rooth, till skillnad från hur fallet är i många av dagens etnologiska studier. Kanske ansågs inte forskaren löpa risken att "utnyttja" informanterna på det sätt som har diskuterats under senare år eller också fungerade det som ett sätt att distansera sig. Anonymiteten framstår därtill som bräcklig, eftersom man av vissa utskriftscitat kan se att L.O.:s efternamn var Olsson, att maken hette Anton, de två äldsta barnen Helga och Algot och en annan son Elof (Rooth 1981:33, 57, 59). Dessutom nämner Rooth i en not att L.O.:s föräldrahem sedermera blev ett välkänt hus i en konstnärskoloni (ibid.:158, not 6).
- ⁸ De biografiska uppgifterna om L.O.:s liv baseras i huvudsak på sidorna 57–63 (Rooth 1981).
- ⁹ Att förkortningen "u.ä", "utom äktenskapet" eller "utomäktenskaplig", inte skrivs ut av Rooth i brödtexten antyder en införståddhet som idag

kanske inte kan tas för given, även om de flesta läsare förmodligen kan gissa sig till innebörden.

- ¹⁰ För en mer ödmjuk inställning, se Alver 1990.
- ¹¹ Jfr t.ex. Bronislaw Malinowskis *A Diary in the Strict Sense of the Term* (1967).
- ¹² En intressant fråga är varför Rooth publicerade sin studie drygt tio år efter sitt fältarbete. Ett skäl kan vara att L.O. då var död sedan tio år och de personliga uppgifter som lämnas om henne eventuellt kunde kännas mindre utlämnande för de efterlevande sedan en sådan tidrymd förflutit. En annan anledning var sannolikt att slutet av 1960-talet och hela 1970-talet utgjorde en intensiv period i Rooths forskarliv med andra forskningsuppgifter såsom fältarbetena i Alaska och därmed sammanhängande bokutgivning (se t.ex. Rooth 1971, 1976, 1977). Även arbetet med Ikonografiska arkivet tog mycket tid i anspråk. I och med att Rooth tillträdde professuren i Uppsala tillkom dessutom nya arbetsuppgifter och arbetet med L.O.-boken lades tillfälligt åt sidan (muntlig uppgift, Per Peterson 2001-10-22).
- ¹³ De dagböcker Rooth här talar om är närmast vad vi idag brukar kalla för fältdagböcker. Se vidare Rooth 1981:157, not 8.
- ¹⁴ Under senare delen av 1800-talet var *Secession* benämningen på en sammanslutning av tyska och österrikiska bildkonstnärer, som själva organiserade sina konstutställningar och andra offentliga aktiviteter. Beteckningen antogs först av en grupp i München 1882. År 1897 antogs namnet av motsvarande gruppering i Wien och två år senare tillkom secessionen i Berlin. Flera secessioner lät uppföra egna utställningsbyggnader såsom den i Wien. (NE 1995.)
- ¹⁵ I synnerhet tycks termer som kulturhistoria, positivism och positivist vara negativt laddade för många av dagens svenska etnologer.
- ¹⁶ Feministiska forskare har kritiserat den postmoderna och reflexiva antropologin för att vara könsblind. Därtill betraktades den under 1980-talet som en ny forskningstrend, som många manliga akademiker anslöt sig till för att befästa sin position vid den så kallade forskningsfronten (Gordon 1988, Mascia-Lees m.fl. 1989).
- ¹⁷ Jag är naturligtvis medveten om att forskare i tidigare generationer lika lite som dagens forskare företräder exakt samma forskningsideal eller praktiker. Jag tillåter mig dock här att generalisera för att göra min poäng tydligare.

REFERENSER

- Alver, Bente, 1990. *Creating the Source Through Folkloristic Fieldwork. A Personal Narrative*. Helsinki: Academia Scientiarum Fennica, FF Communications No. 246.
- Andræ, Carl Göran, 2001. "Minnesord den 6 november 2000." I: *Saga och Sed. Kungl. Gustav Adolfs Akademiens Årsbok 2000*, s. 5–12.
- Clifford, James & Marcus, George E. (red.), 1986. *Writing Culture. The Poetics and Politics of Ethnography*. Berkeley: University of California Press.
- Ehn, Billy & Klein, Barbro (red.), 1989. *Etnologiska beskrivningar*. Stockholm: Carlssons.
- Ehn, Billy & Klein, Barbro, 1994. *Från erfarenhet till text. Om kulturvetenskaplig reflexivitet*. Stockholm: Carlssons.
- Gordon, Deborah, 1988. "Writing Culture, Writing Feminism. The Poetics and Politics of Experimental Ethnography." I: *Inscriptions*, vol. 3/4, s. 7–24.
- Haavind, Hanne, 1982. "Makt og kjærlighet i ekteskapet." I: Haukaa, Runa m.fl. (red.), *Kvinneforskning: Bidrag til en samfunnsteori. Festschrift til Harriet Holter*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Isaksson, Karin, 2001. *Forskaren bakom avhandlingen – En reflexivitetsanalys av etnologiska avhandlingar utgivna mellan 1928 och 2001*. Uppsala: Etnologiska avdelningen/Uppsala universitet. (Opubl. D-uppsats.)
- Klein, Barbro, 2001. "Anna Birgitta Rooth and folkloristics in Sweden." I: *FF Network* 22, November 2001, s. 10–12.
- Lilja, Agneta, 1998. "Ein Mädchen für alles.' Ella Odstedt, kvinna och forskare." I: *Svenska landsmål och svenskt folkliv*, s. 81–132.
- Lundgren, Britta, 1996. "Kön och genealogi i etnologisk ämneshistoria." I: Lundgren, Britta; Lövkrona, Inger & Martinsson, Lena, *Åtskilja och förena. Etnologisk forskning om betydelser av kön*. Stockholm: Carlssons.
- Lövkrona, Inger, 2001. "Anna Birgitta Rooth 1919–2000." I: *Ethnologia Scandinavica*, s. 118.
- Malinowski, Bronislaw, 1967. *A Diary in the Strict Sense of the Term*. London: Routledge.
- Marcus, George E. & Fischer, Michael M. J., 1986. *Anthropology as Cultural Critique. An Experimental Moment in the Human Sciences*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Mascia-Lees, F. E.; Sharpe, P. & Cohen, C. B., 1989. "The postmodernist turn in anthropology: Cautions from a feminist perspective." I: *Signs*.

- Journal of Women in Culture and Society*, vol. 15, no. 1, s. 7–33.
- Meurling, Birgitta, 1998. "En färd mot mörkrets hjärta. Om fältarbete och könskonstituering." I: *Nord Nytt* nr 71/72, s. 25–50.
- Nationalencyklopedin*, band 16, 1995. Höganäs: Bokförlaget Bra Böcker.
- Rooth, Anna Birgitta, 1971. *The Alaska Expedition 1966. Myths, Customs and Beliefs among the Athabascan Indians and the Eskimos of Northern Alaska*. Lund: Acta Universitatis Lundensis, Sectio I; 14.
- Rooth, Anna Birgitta, 1976. *The Importance of Storytelling. A Study based on Field work in Northern Alaska*. Uppsala: Studia Ethnologica Upsaliensia; 1.
- Rooth, Anna Birgitta, 1977. *The Complexity of Girls' Puberty Rites among the Athabascan Indians*. Uppsala: Etnologiska institutionens småskriftsserie; 9.
- Rooth, Anna Birgitta, 1979. *Om memorat*. Uppsala: Etnologiska institutionens småskriftsserie; 16 (2:a uppl.).
- Rooth, Anna Birgitta, 1981. *L.O. En analys av en småbrukarhustrus trosvärld*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Torgovnick, Marianna, 1990. *Gone Primitive. Savage Intellectuals, Modern Lives*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Vallström, Mikael, 1994. "Inför forskarens ögon. Om Åke Campbell, vetenskapsmannen och den vetenskapliga texten. En text- och kulturanalytisk studie." I: *Svenska landsmål och svenskt folkliv*, s. 137–171.

SUMMARY

"... these different egos"

– *Gender and Reflexivity in Anna Birgitta Rooth's L.O.-study*

In this article the aspect of reflexivity in Anna Birgitta Rooth's study of L.O., the wife of a small farmer, and her world view is discussed (Rooth 1981). How does Rooth interpret her role as a scholar in the field? Even if not explicitly discussed, it is obvious that she is aware of the impact of gender and social background when conducting field work. However, the point of departure in the L.O.-study is another: Rooth wants to develop a new tool for source criticism. By repeated interviews she scrutinizes L.O.'s repertoire, especially her telling of memorates. By doing so she can describe the relationship between continuity and change and reveal how the context of performance influences L.O.'s storytelling.

In the latter part of the article I argue that reflexivity is not a child of the 1980's and the *writing culture*-school. Scholars have for a long time, probably always, been aware of the reciprocal process of influence: the ethnologist is influenced by the informant, but the informant also influences the ethnologist. However, the articulation of this insight is characteristic of the time. We often like to think of ourselves as pioneers, but we seldom are. Every period produces certain kinds of scholarly standards, methods and theories. Our own time is no exception and guided by this insight we should show our precursors our respect.